

Monika Menke

PRZESŁANIE STEFANA KARDYNAŁA WYSZYŃSKIEGO
W LIŚCIE DO
„POBRATYMCÓW W CZECHOSŁOWACJI”

Stefan Kardynał Wyszyński w latach 1965-1966 z okazji Milenium Chrztu Polski pisał listy do konferencji biskupów, zwykle z zaproszeniem na główne obchody Tysiąclecia Chrztu Polski. Dwa z tych listów zasługują na szczególną uwagę, tj. list do biskupów niemieckich i list „do pobratymców w Czechosłowacji”, którego dotyczy niniejszy artykuł. List ten powstał tuż przed końcem Soboru Watykańskiego II, prawdopodobnie po spotkaniu dwóch prymasów: kard. Josefa Berana z kard. Wyszyńskim i został odczytany na falach czeskiej sekcji Radia Watykańskiego. Prymas w tym orędziu podkreślił więzy wspólnoty Polaków, Czechów i Słowaków. Jednocześnie przypomniał Czechom i Słowakom ich chrześcijańską tradycję oraz miejsce we wspólnocie narodów europejskich¹. Z uwagi na fakt, iż w czasie zbiegły się: liberalizacja stosunków politycznych w ówczesnej Czechosłowacji, Milenium Chrztu Polski i zakończenie Soboru Watykańskiego II, przesłanie kard. Wyszyńskiego w liście do „pobratymców w Czechosłowacji” zostanie przedstawione w szerszym kontekście historycznym.

DR MONIKA MENKE – adiunkt, Katedra Historii Kościoła i Prawa Kanonicznego, Cyrylo-metodiański Wydział Teologii Uniwersytetu Palackiego w Ołomuńcu; adres do korespondencji: Univerzitní 244/22, 771 11 Ołomuniec, Republika Czeska; e-mail: monika.menke@upol.cz

¹ Sfera wolności dla Kościoła w Polsce była zupełnie nieporównywalna do sytuacji w innych krajach bloku wschodniego. Kościół polski w oczach Rządu uchodził za opozycyjną instytucję polityczną, zaś prymas postrzegany był jako głowa i głos narodu. W 1956 r., po zwolnieniu kard. Wyszyńskiego z internowania, udało mu się zawrzeć porozumienie z Rządem, zabezpieczające polskim katolikom bezprecedensowe prawa w innych krajach socjalistycznych, przy czym był on jedynym z uwięzionych prymasów Europy Środkowej, który powrócił na swój urząd. W domowym areszcie przebywali wówczas prymasi Czech Josef Beran i Chorwacji Alois Stepinać. Prymas Węgier, Józef Mindszenty, był izolowany w ambasadzie USA w Budapeszcie [Barberini 2007, 285].

1. KONTEKST HISTORYCZNY: SYTUACJA W CZECHOSŁOWACKIEJ REPUBLICIE SOCJALISTYCZNEJ I UCZESTNICZY SOBORU

Kościół katolicki w Polsce w latach 1957-1966 mimo wielu przeszkód ze strony władz państwowych, miał najwyraźniej wyartykułowany program duszpasterski (tzw. Wielka Nowenna Tysiąclecia). Program kard. Wyszyńskiego odwoływał się do tych możliwości Narodu Polskiego, które były celowo odrzucane przez władze państwowe: inteligencji Narodu oraz naturalnego pragnienia życia w suwerennym, demokratycznym państwie. Celem tego była odnowa wiary i życia społeczno-religijnego. Owcześnie Kościół czeskosłowacki w 1965 r. znajdował się w trudnej sytuacji prześladowania, natomiast do krótkiej odwilży doszło dopiero później podczas tzw. „praskiej wiosny” (1967-1969).

Stosunki dyplomatyczne między Stolicą Apostolską a Czechosłowacją zostały praktycznie zakończone po wydaleniu z Czechosłowacji nuncjusza Ottavia de Liva w marcu 1950 r. i po nim następującym odwołaniu ambasadora Republiki Czechosłowackiej przy Stolicy Apostolskiej². Oznaczało to całkowitą izolację Kościoła w Czechosłowacji, która w ostatnich latach poddawana była najcięższym egzaminom. W odniesieniu do sytuacji Kościoła katolickiego obydwu obrządków w Czechosłowacji po 1948 r. trzeba stwierdzić, że szkoły kościelne zostały upaństwowione, a własność kościelna wywłaszczona. Działalność religijna ograniczona została do nabożeństw, których odprawianie publiczne wymagało uzyskania przyzwolenia państwowego (*státní souhlas*), co z kolei związane było ze złożeniem wymaganej przysięgi lojalności wobec rządu [Bugel 2003, 120-24]. Zakony męskie zostały skazane na banicję, a żeńskie w zasadzie zlikwidowane. Zniesiony został również Kościół greckokatolicki³. Doszło do internowania

² W tym czasie placówkę tę reprezentował jedynie sekretarz nuncjatury, a nie nuncjusz lub chargé d'affaires. Mons. Ottavio de Liva ostatecznie odleciał do Rzymu 1 marca 1950 r., według sformułowania Mons. Tardiniego „wgnany z Pragi jako pies”. Przedstawiciel Czechosłowacji przy Stolicy Apostolskiej, Ilja Rath, opuścił Watykan bez formalnego powiadomienia o przerwaniu lub zniesieniu stosunków dyplomatycznych między Czechosłowacją a Watykanem. Ambasada Republiki Czechosłowackiej przy Stolicy Apostolskiej oficjalnie zakończyła działalność dnia 28 kwietnia 1950 r. [Kukánová 2014, 83-84].

³ Represje dotknęły również Kościół greckokatolicki, który komuniści próbowali w ramach „Akcji P” (prawo sławizacja) odłączyć od Rzymu i przyłączyć do prawosławia. Teoretycznie reżim faktycznie odniósł sukces: pseudo-sobór greckokatolicki w Preszowie w dniu 28 kwietnia 1950 r. zniósł Unię Užhorodzką z 1646 r., ogłosił powrót do prawosławia jako „wiary ojców” i przejście pod jurysdykcję patriarchy moskiewskiego. Większość grekokatolików odrzuciła decyzje tego zmanipulowanego soboru, tak, że nastąpiły prześladowania obejmujące internowanie 66 grekokatolickich księży, w tym dwóch biskupów i ponad 100 księży grekokatolickich zostało przesiedlonych

prawie wszystkich biskupów, uwięzienia setek księży i działaczy świeckich (zakonnicy i księża byli stopniowo zwalniani po 1960 r., kiedy prezydent Antonín Novotný ogłosił amnestię dla więźniów politycznych (episkopat, niechętny do podpisania lojalności wobec ustroju ludowo-demokratycznego, był nadal internowany aż do 1963 r., w którym podpis pod deklaracją złożył abp Beran), do kurii diecezjalnych dołączono pełnomocników państwowych [Balík i Hanuš 2007, 76-82]⁴. Nawet po zwolnieniu z internowania biskupi nie mogli przejąć władzy nad swoimi diecezjami, tak, że po śmierci biskupa praskiego Eltschkera w 1961 r., ziemie czeskie pozostały bez jedyne oficjalnie działającego biskupa (a więc posiadającego tzw. przyzwolenie państwowe).

Abp Beran został zwolniony z internowania w 1963 r., ale zabroniono mu pobytu w Pradze i piastowania urzędu. Dnia 25 lutego 1965 r. został przez papieża Pawła VI mianowany kardynałem na tytuł Santa Croce in via Flaminia. Rząd zezwolił (po skomplikowanych negocjacjach przedstawiciela Stolicy Apostolskiej A. Casaroliego [Grajewski 2009, 51]⁵ i przedstawicieli państwa czzechosłowackiego) na wyjazd abpa Berana do Rzymu, lecz bez możliwości powrotu. W zamian za tę niesprawiedliwość obiecano mu, że jeśli odejdzie, możliwe będzie zastąpienie kolaborującego wikariusza kapitulnego w Pradze (A. Stehlík) biskupem wiernym Rzymowi. Następnie Beran zdecydował się polecieć do Rzymu dla dobra swojej diecezji (19 lutego 1965 r.) i nigdy w czasie swojego życia już nie powrócił do ojczyzny⁶. Praskim administratorem apostolskim *sede plena* został

ze Słowacji do regionów przygranicznych Czech bez możliwości powrotu. Jednak środki te nie doprowadziły do zamierzonego celu, ponieważ sam państwowy Urząd ds. Wyznań musiał uznać, że około połowa greckich katolików przeszła do Kościoła rzymskokatolickiego lub nielegalnie odbywała swoje nabożeństwa [Balík i Hanuš 2007, 37-39].

⁴ Abp Beran został bezprawnie internowany przez StB (Państwową Tajną Policję Polityczną odpowiadającą polskiemu UB) w różnych miejscach w Czechosłowacji, w pałacu arcybiskupim w Pradze (1949-1951), czy w takich miejscowościach, jak: Roželov, Růžodol, Paběnice, Mukařov, Radvanov. W ciągu dalszych dwu lat wszyscy czescy i słowaccy biskupi, oprócz praskiego biskupa pomocniczego Antonína Eltschknera, zostali internowani, a kilku (np. Stanislav Zela, Ján Vojtaššák, Michal Buzalka, Pavol Peter Gojdič, Ladislav Hlad) zostało nawet uwięzionych. W 1951 r., po podpisaniu deklaracji lojalności wobec republiki, komuniści zwolnili czterech słowackich biskupów, lecz Eltschker mógł działać tylko w diecezjach czeskich – gdy w 1961 r. zmarł, to przez następne dwa lata regiony czeskie nie miały ani jednego legalnie działającego biskupa (Karel Otčenášek i František Tomášek zostali konsekrowani potajemnie, więc ich oficjalna aktywność nie wchodziła w grę).

⁵ Stolica Apostolska stawiała sobie wobec krajów komunistycznych cele minimalne. Jak to określał kard. Jean Villot, sekretarz stanu Stolicy Apostolskiej, w tych rozmowach nie tyle chodziło o osiągnięcie *modus vivendi*, ile *modus non moriendi*, czyli sposobu, aby nie umrzeć.

⁶ Kard. Beran spędził resztę swojego życia w Rzymie w Nepomucenum. Odbył kilka podróży duszpasterskich do rodaków po całym świecie, przemawiał do wiernych na falach czeskiej sekcji Radia Watykańskiego, której audycje w Czechosłowacji nie zawsze były skutecznie zagłuszone.

mianowany bp František Tomášek (konsekrowany w 1948 r. bez zgody władz państwowych) [Balík i Hanuš 2007, 96-97]⁷, który pełnił funkcję administratora apostolskiego archidiecezji praskiej w latach 1965-1977, natomiast w latach 1977-1991 był trzydziestym czwartym arcybiskupem Pragi i prymasem czeskim.

W latach 1962-1965 biskupom czechosłowackim z pewnymi wyjątkami reżim zabronił udziału w Soborze Watykańskim II. List Sekretarza Stanu Tardiniego z 18 czerwca 1959 r. o ustanowieniu Komisji Przygotowawczej ds. Soboru miał zostać przed biskupami trzymany w tajemnicy [Tenże 2012, 26]. Zaproszenie z 1962 r. zostało biskupom przekazane (do wszystkich piętnastu rzymskich i grekokatolickich ówczesnych biskupów w Czechosłowacji, choć państwo nie uznawało ich konsekracji), jednakże większość z nich musiała je odrzucić, ponieważ nie otrzymali przyzwolenia państwowego na wykonywanie czynności duchownych [tamże, 27]. Nie dali się jednak zmusić do tego, aby delegować za siebie zastępców lojalnych wobec władz, jak tego domagał się reżim komunistyczny. W ten sposób reżim zdecydował raczej tylko o tym, kto nie będzie uczestniczył w Soborze. Sposób, w jaki zostały utworzone delegacje, zmieniał się w ciągu lat. Członków oficjalnej delegacji zaproponowało Ministerstwo Edukacji i Kultury, zaś zatwierdzał Komitet Centralny Komunistycznej Partii Czechosłowackiej (ÚV KSČ). W ramach delegacji (na pierwszą sesję soborową od 11 października do 8 grudnia 1962 r.) wyjechali administratorzy apostolscy słowackich diecezji: bp Eduard Néscey z Nitry i bp Ambrož Lazík z Trnawy. Bp Róbert Pobožný z Rožniawy nie mógł uczestniczyć w pierwszej sesji i miał go zastąpić „prezbiter”

W 1968 r. zdiagnozowano u niego raka i po zajęciu Czechosłowacji przez wojska Układu Warszawskiego nie było nadziei, aby mógł wrócić do ojczyzny. Zmarł 17 maja 1969 r. i został pochowany wśród papieży w kryptach bazyliki św. Piotra w Rzymie. Jeszcze smutniejsze były losy węgierskiego kard. Józefa Mindszéntego. Węgierski rząd komunistyczny zgodził się w 1971 r. na jego wyjazd za granicę. Papież Paweł VI w 1973 r. zachęcał go do rezygnacji z pozycji arcybiskupa Esztergom i Prymasa Węgier, zgodnie z postulatem rządu węgierskiego. Kiedy Mindszenty odmówił, Paweł VI zdjął go z urzędu 18 listopada 1973 r. Wszystko to miało miejsce w ramach tzw. *Ostpolitik* Stolicy Apostolskiej, w której chodziło o utrzymanie kontaktów z Kościołami w krajach totalitarnych i wymuszenia dla nich pewnej przestrzeni życiowej [Balík i Hanuš 2010, 36-37].

⁷ František Tomášek (1899-1992), kapłan archidiecezji ołomuńskiej, wykładał katechetykę na Wydziale Teologicznym w Ołomuńcu, po tajnej sakrze biskupiej został uwięziony przez reżim komunistyczny, a po zwolnieniu pełnił posługę duszpasterską. Był administratorem apostolskim Pragi *sede plena* (1965-1977) i arcybiskupem Pragi (1977-1991). Papież Paweł VI mianował go kardynałem *in pectore* 26 kwietnia 1976 r., a decyzja ta została opublikowana 2 czerwca 1977 r. [Balík i Hanuš 2007, 96-97]. Stosunek Berana do Tomáška był początkowo nieufny, dopiero stopniowo w ramach obrad soborowych nieufność malała. Na Soborze Tomášek był najpierw doradcą Kongregacji ds. Wychowania Katolickiego, później członkiem Kongregacji ds. Duchowieństwa i członkiem Sekretariatu ds. Jedności Chrześcijan [Tenże 2012, 38].

František Tomášek (w tym czasie już potajemnie wyświęcony na biskupa)⁸ i dziewiciu delegatów nie-biskupów bez prawa głosu, z czego niektórzy byli kapłanami wiernymi reżimowi⁹. W drugiej sesji (19 września – 4 grudnia 1963 r.) wzięli udział czterej biskupi (w tym R. Pobožný) i sześć osób towarzyszących. W trzeciej sesji (14 września – 21 listopada 1964 r.) uczestniczyli biskupi Nécsey, Lazík, Pobožný i Tomášek oraz pięć osób towarzyszących, a w ostatniej (14 września – 8 grudnia 1965 r.) czterech biskupów i trzy dodatkowe osoby. Nieoficjalnie uczestniczyli w Soborze czescy i słowaccy emigranci, z których najważniejszymi byli (na ostatniej sesji) kard. Beran oraz biskupi Pavol Hnilica¹⁰ i Michal Rusnák¹¹.

Czeska recepcja dokumentów Soboru Watykańskiego II była specyficzna ze względu na sytuację polityczną w kraju. W latach posoborowych realizowano odnowę jedynie w dziedzinie liturgicznej, a ukończono dopiero po tzw. rewolucji aksamitnej w 1989 r. Do tego czasu główną rolę w interpretacji Soboru na terenach czeskich odgrywał w 1968 r. Ruch Odnowy Soborowej¹², zaś za granicą czescy teologowie (szczególnie kapłani Vladimír Boublík, Karel Vrána i Karel Skalický). W Rzymie czeska Akademia Chrześcijańska wyznaczyła sobie za cel

⁸ František Tomášek został mianowany biskupem Ołomuńca przez Piusa XII w dniu 12 października 1949 r. Konsekrowany potajemnie w Ołomuńcu dwa dni później przez ówczesnego abpa Ołomuńca, Karla Matochy. W tym czasie Tomášek był uważany przez reżim za delegata, z którym można łatwo negocjować. Jego pozycja zmieniła się z biegiem lat na znaczący symbol antykomunistycznego oporu końca totalitaryzmu.

⁹ Ich głównym zadaniem było szpiegowanie emigrantów i udzielanie informacji o wydarzeniach na Soborze i w delegacji. Dotyczyło to zwłaszcza kapłanów pełniących urzędy w strukturach ówczesnego Kościoła czeskiego lub członków kolaborujących stowarzyszeń kapłańskich (tzw. Ruchu na rzecz pokoju i nawiązującym Ruchu *Pacem in terris*): Antonína Veselého, Antonína Stehlíka, Eduarda Olivy, Jana Dočekala, Josefa Beneša i Štefana Záreckiego.

¹⁰ Biskup i jezuita, święcenia prezbiteratu przyjął potajemnie od bpa R. Pobožného we wrześniu 1950 r., potajemnie konsekrowany na biskupa 2 stycznia 1951 r. W sierpniu 1952 r. uciekł do Rzymu.

¹¹ Świecenia kapłańskie w Kościele grekokatolickim przyjął jako zakonnik Kongregacji Redemptorystów dnia 4 lipca 1949 r., w 1950 r. został internowany w Podolinci. W 1951 r. wykorzystał swoje amerykańskie obywatelstwo, został zwolniony z internowania i przeniósł się do Toronto w Kanadzie. W maju 1964 r. został mianowany biskupem pomocniczym diecezji Toronto dla ukraińskich grekokatolików (diecezja obejmowała również wiernych słowackich). W dniu 13 października 1980 r. został mianowany biskupem niezależnej grekokatolickiej diecezji w Toronto. Brał udział w trzeciej i czwartej sesji Soboru, a wraz z P. Hnilicą w 1965 r. w trakcie obrad nad konstytucją duszpasterską o Kościele, przedstawili podstawowe informacje na temat ateizmu komunistycznego [Balík i Hanuš 2012, 53].

¹² Dzieło soborowej odnowy było wspólną inicjatywą czeskiego duchowieństwa i świeckich, którzy chcieli wprowadzać w życie postanowienia Soboru Watykańskiego II. Ruch został założony w maju 1968 r., a jego przewodniczącym był bp Tomášek. Działalność stowarzyszenia została wstrzymana po okupacji Czechosłowacji przez wojska Układu Warszawskiego w sierpniu 1968 r.

opublikowanie i interpretację dokumentów Soboru, a teksty te były w trudnych warunkach dostarczane do Kościoła w kraju (cenzura państwowa zezwoliła jedynie na opublikowanie fragmentów konstytucji o liturgii w oficjalnym periodyku „Duchovní pastýř”).

2. PRZEMÓWIENIE KARDYNAŁA BERANA NA SOBORZE I SPOTKANIE PRYMASÓW CZECH I POLSKI

Delegacja polskiego Episkopatu miała (w przeciwieństwie do czeskiej) możliwość uczestniczenia w pracach soborowych od samego początku [Zieliński 2014, 285-86]¹³. Oficjalna delegacja czeska, która w większości składała się z wybranych przez państwo osób, nie spotykała się z innymi delegacjami, za wyjątkiem delegacji węgierskiej. Dopiero w 1965 r. kontakty poszerzyły się i Czesi spotkali się m.in. z biskupami polskimi [Balík i Hanuš 2012, 65]. Abp Beran na Sobór dostał się dopiero w wyniku nominacji kardynalskiej i uczestniczył tylko w ostatniej sesji¹⁴. Po przybyciu do Rzymu szybko włączył się w ostatnią fazę obrad. W tym czasie przebywał w Rzymie także kard. Wyszyński. Prymasi z krajów socjalistycznych doświadczyli nie tylko dyktatury, ale także nazistowskiego i komunistycznego więzienia. Wiedzieli, jakie niebezpieczeństwo niesie komunizm nie tylko teoretycznie, ale i praktycznie doświadczając konsekwencji łamania praw człowieka w swych krajach. Prymas Beran nie miał takich możliwości, jak kard. Wyszyński i nie był uznawany przez rząd czechosłowacki, był jednak postrzegany jako symbol oporu, którego władze się bały i dlatego próbowały się go pozbyć. Pomiędzy Wyszyńskim i Beranem – pomimo wszelkich problemów ze strony reżimów – istniała pisemna korespondencja. Zwykle chodziło o kurtuazyjne

¹³ W Soborze (w czterech jego sesjach) wzięło udział razem 66 biskupów polskich. Wśród tych, którzy uczestniczyli we wszystkich sesjach, był też prymas Wyszyński. Na Soborze był szczególnie aktywnym biskupem: zgłaszał się do dyskusji 8 razy (3 razy na tematy dogmatyczne nauki o Kościele, 2 razy do obrad o Kościele w świecie współczesnym, raz na temat jedności Kościoła, biskupów oraz wolności religijnej) [Wilk 2017, 40-41]. Prymas Polski w 1963 r. został także powołany na członka Papieskiej Komisji ds. Rewizji Kodeksu Prawa Kanonicznego (wypowiedział się przeciwko włączeniu Kodeksu Kościołów Wschodnich do istniejącego Kodeksu Prawa Kanonicznego, dopóki nie będzie poprzedzać go jakiś odrębny „kodeks konstytucyjny”).

¹⁴ Tak jak w przypadku kard. Wyszyńskiego, rozpoczęty został też proces beatyfikacyjny kard. Berana (2 kwietnia 1998 r. w Pradze; obecnie kończy się jego faza diecezjalna). Postulatorem po zmarłym prof. J. Polcu został prof. Jan Matějka. Wysłuchano około 60 świadków i w 2015 r. powołano na delegata procesu P. Bartłomieja Cacika, na promotora sprawiedliwości P. Jana Gerndta, na notariusza Ewę Vernerovą.

listy (pозdrowienia, życzenia świąteczne lub listy w przypadku poważniejszych sytuacji). Np. w 1963 r., kiedy J. Beran został zwolniony z internowania, prymas Wyszyński przesłał do niego list z sesji Soboru, w którym wyraził radość z jego uwolnienia, mając nadzieję, że Beran będzie mógł ponownie zasiąść w katedrze św. Wacława w Pradze, a także zapewnił go o modlitwach biskupów polskich¹⁵. Podobnie abp Beran napisał do kard. Wyszyńskiego list w czerwcu 1966 r. w związku z Milenium Chrztu, upamiętnionym w Rzymie podczas liturgii papiejskiej, śląc słowa pozdrowienia i zachęty¹⁶.

Spotkanie prymasów Berana i Wyszyńskiego w Rzymie musiało być istotne zarówno dla nich osobiście, jak też dla utwierdzenia na obranej drodze i jako wzmocnienie w sprzeciwianiu się doświadczanym trudnościom. Być może w trakcie ich rozmów powstał pomysł napisania analizowanego listu przez Prymasa Tysiąclecia i wybór nieco innej formy od listów tego typu. Prymas Beran nie tylko przybył do Rzymu, aby przyjąć kapelusz kardynalski, lecz także wziął aktywny udział w ostatniej sesji Soboru. Wystąpił w dniu 20 września 1965 r. z przemówieniem „O wolności sumienia”, które przeszło do historii, ponieważ wzywało do poszanowania praw chrześcijan za żelazną kurtyną. Beran odrzucił w nim materialny lub psychiczny przymus zmuszający człowieka do działania przeciwko swojemu sumieniu i zażądał jasnego i bezwarunkowego proklamowania zasady wolności religijnej. Oficjalna czeska delegacja nie włączyła się zbyt aktywnie w prace soborowe¹⁷, jednakże czescy i słowaccy uczestnicy spoza kraju wzbudzili niepokój, zwłaszcza w samej Czechosłowacji. Oprócz przyczynku Berana dotyczącego wolności religijnej, Pavol Hnilica i Michał Rusnák wystąpili w debacie na temat ateizmu w ramach dyskusji nad konstytucją duszpasterską o Kościele [tamże, 70, 77]¹⁸.

Przemówienie kard. Berana na czwartej sesji Soboru¹⁹ miało i nadal ma wielkie znaczenie teologiczne i praktyczne. Zawierało w swojej wymowie i głębi

¹⁵ *List do pobratymców w Czechosłowacji*, w: *Archiv Arcibiskupství pražského*. Neinventarizováno, f. Pozůstalost kardinál Josef Beran, korespondence, dopisy jednotlivců, kardinál Stefan Wyszyński.

¹⁶ Tamże.

¹⁷ Wydaje się, że na pierwszej sesji nie wystąpił nikt, w 1963 r. zgłoszono cztery uwagi (3 razy F. Tomášek, raz E. Nécsey), w 1964 r. – 2 uwagi, a w 1965 r. F. Tomášek przedstawił swój wkład w program pomocy rodzinie [Balík i Hanuš 2012, 66-67].

¹⁸ Słowaccy biskupi Hnilica i Rusnák mówili o walczącym charakterze zarówno ateizmu, jak i komunizmu, poświadczając to osobistymi doświadczeniami z kraju. Wystąpienia zostały przyjęte na Soborze burzliwymi oklaskami, zaś w Czechosłowacji protestem rządu i przerwaniem negocjacji ze Stolicą Apostolską na ponad rok, a także zganieniem oficjalnej delegacji czechosłowackiej, iż przeciwko tym wystąpieniom nie interweniowała.

¹⁹ J. Beran, *O náboženské svobodě*, w: *In Velká mše*, Křesťanská akademie, Řím 1970, s. 399-400.

przesłanie do ludzi innych wyznań. Wspierało go również doświadczenie historyczne narodu czeskiego. Beran odniósł się do dwóch wydarzeń historycznych: spalenia na stosie ks. Jana Husa w XV w. oraz przymuszania do zmiany wyznania na katolickie w XVII w. „Tak więc historia przestrzega nas, byśmy na tym Soborze zasadę wolności religii i wolności sumienia ogłosili w jasnych słowach i bez zastrzeżeń, które miałyby swe źródło w oportunizmie. Jeżeli tak się stanie, i to w duchu pokuty za grzechy w tej sprawie wcześniej popełnione, bardzo wzrośnie przez to autorytet naszego Kościoła dla pożytku narodów”²⁰. Wystąpienie zostało przyjęte aplauzem już na początku na znak solidarności z wielkim wygnańcem. Beran razem z prymasem Wyszyńskim przedstawili na Soborze stanowiska poświadczające, że jeżeli w jakikolwiek sposób wolność i swoboda sumienia są ograniczane, to człowiek wystawiany jest na pokusę i zagrożona jest jego wiara w Boga Trójjedynego. Brak wolności sumienia rodzi negatywną postawę hipokryzji, która w imię wiary zrobiła wiele złego. Przemówienie Berana nie trwało długo, ale było bardzo jasne i stanowcze. Wypowiedziane wówczas słowa znajdują odzwierciedlenie w deklaracji o wolności religijnej *Dignitatis humanae*²¹.

Starania o to, aby Sobór wyraził się jasno na temat chrześcijan prześladowanych przez komunistyczne reżimy totalitarne, nie zakończyły się sukcesem. Przemówienie Berana pojawiło się w czasie, gdy część Ojców soborowych próbowała „zetrzeć krawędzie” deklaracji o wolności religijnej. Kard. Beran rozumiał trudną sytuację Kościoła katolickiego w Czechosłowacji w konsekwencji błędów popełnionych w przeszłości przeciwko wolności sumienia [Vodičková 2009, 318]. Deklaracja *Dignitatis humanae* wyjaśnia, że osoba ludzka (a nie prawda lub błąd) jest podmiotem praw. Dzięki swej wolności osoby nie mogą ani nie powinny być zmuszane do wiary zarówno przez przymus zewnętrzny, jak

²⁰ Na temat wolności religii i wolności sumienia w historii narodu czeskiego szerzej zob. Bugel 2014, 253-68.

²¹ Sacrosanctum Concilium Oecumenicum Vaticanum II, Declaratio de libertate religiosa de iure personae et communitatum ad libertatem sociale et civilem in re religiosa *Dignitatis humanae* (7.12.1965), AAS 58 (1966), s. 929-46; tekst polski w: Sobór Watykański II, *Konstytucje, dekryty, deklaracje*, tekst polski, nowe tłumaczenie, Pallottinum, Poznań 2002, s. 410-21, nr 3: „Nakazy Bożego prawa człowiek dostrzega i rozpoznaje za pośrednictwem swego sumienia, do którego jest obowiązany wiernie się stosować w całym swym postępowaniu, aby dotrzeć do swego celu – Boga. Nie wolno więc go zmuszać, aby postępował wbrew swemu sumieniu. Ale nie wolno mu też przeszkadzać w postępowaniu zgodnie z własnym sumieniem, zwłaszcza w dziedzinie religijnej. Praktykowanie bowiem religii polega z samej jej istoty przede wszystkim na wewnętrznych aktach dobrowolnych i swobodnych, przez które człowiek bezpośrednio się ustosunkowuje do Boga; aktów tego rodzaju żadna władza czysto ludzka nie może ani nakazywać, ani zabraniać. Sama zaś społeczna natura człowieka wymaga, aby człowiek wewnętrzne akty religijne ujawniał na zewnątrz, aby łączył się z innymi ludźmi w dziedzinie religii, wyznawał swą religię na sposób społeczny”.

i wewnętrzną manipulację. Dlatego przesłanie deklaracji rozpoczyna się od ogólnych podstaw, czyli ludzkiej wolności i godności [Pesch 1996, 296-97]. Choć tekst deklaracji został przygotowany już na czwartą sesję soborową w listopadzie 1964 r., to jednak głosowanie nad nim było powtórnie negatywne [tamże, 103]. Została zatwierdzona jako jeden z ostatnich tekstów dnia 7 grudnia 1965 r. Walka o wolność człowieka i wolność religijną została potwierdzona przez kard. Berana nie tylko słowami, ale także świadectwem swego życia. Do swej umiłowanej ojczyzny nie mógł już nigdy powrócić, choć bardzo tego pragnął²².

3. KORESPONDENCJA MILENIJNA

Pod koniec Soboru Watykańskiego II powstały listy milenijne Episkopatu Polski do konkretnych episkopatów świata. Biskupi polscy informowali w nich o Mileniu Chrztu Polski, tradycji chrześcijaństwa w Polsce, roli Maryi w dziejach Polski, Wielkiej Nowennie jako przygotowaniu do obchodów Milenium, a także zapraszali na Jasną Górę adresatów na religijne uroczystości związane z 1000. rocznicą Chrztu Polski 3 maja 1966 r. Z informacji zapisanej przez Prymasa Wyszyńskiego wynika, że listów tych było 56 [Wyszyński 2007].

Spośród nich powszechnie znany jest zwłaszcza list biskupów polskich do biskupów niemieckich. W „Orędziu biskupów polskich do ich niemieckich braci w Chrystusowym urzędzie pasterskim” z 18 listopada 1965 r.²³ prymas Wyszyński nie tylko zaprosił biskupów niemieckich na obchody tysiąclecia Chrztu Polski, lecz przede wszystkim chciał przyczynić się do pojednania polsko-niemieckiego po II wojnie światowej. Biskupi polscy w obliczu jubileuszu i w atmosferze soborowej jedności zadeklarowali przebaczenie Niemcom zbrodni popełnionych

²² Nawet okres odwilży około „praskiej wiosny” ostatecznie nie umożliwił powrotu kard. Berana, pomimo iż był już wtedy obłożnie chory. „Kierownictwo państwowego Sekretariatu ds. Kościelnych co prawda zasadzało się o jego umożliwienie z obawy, by śmierć kardynała na emigracji nie uczyniła z niego męczennika (...), zaś zezwolenie na jego powrót osłabi wpływ emigracji. Zamiarem reżimu w Czechosłowacji było umożliwienie szybkiego powrotu Berana do Pragi, gdzie obejmie on funkcję arcybiskupa i natychmiast po tym abdykuje i potwierdzi, że nie będzie ingerować w sprawy państwowe”. Tak się jednak nie stało i kard. Beran zmarł na wygnaniu w Rzymie w maju 1969 r. Dopiero w styczniu 2018 r. Stolica Apostolska zgodziła się na przewiezienie szczątków kard. Berana do Czech (zgodnie z jego testamentem i po prawie 50 latach) [Vodičková 2009, 332]. Stało się to w kwietniu 2018 r.

²³ Orędzie jest napisane w języku niemieckim. W dniu 18 listopada 1965 r. podczas obrad Soboru Watykańskiego II podpisało go 34 polskich biskupów, m.in. kardynałowie Wyszyński i Karol Wojtyła. Autorem i inicjatorem listu był przyszły arcybiskup wrocławski Bolesław Kominek.

przez nich w latach wojny, wzywając ich jednocześnie do darowania win popełnionych na Niemczech przez Polaków. Milenijny program odnowy Kościoła i Narodu był możliwy do zrealizowania jedynie poprzez radykalne nawrócenie, wzajemne przebaczenie win i oczyszczenie pamięci, a więc na drodze pojednania. Jego przewodnim motywem było budzenie ludzkich sumień do pojednania z Bogiem, z samym sobą i do podejmowania posługi jednania wobec innych [Glaeser 2009, 68-69]. Orędzie z założenia miało charakter głębokiego manifestu religijnego, choć w konsekwencji było brzemienne w skutki społeczne i polityczne. Niosło ze sobą wiele emocji, niezrozumienia i protestów (cały rok 1966 przebiegał w wielkim napięciu między Kościołem a rządem)²⁴. Stało się to powodem posądzania kard. Wyszyńskiego o zdradę stanu. W konsekwencji przyniosło jednak „błogosławiony owoc” pojednania, który otworzył Europie drogę ku zjednoczeniu [tamże, 74]. Odpowiedź niemieckich biskupów nie była tak przyjazna, jak oczekiwał Wyszyński. Choć biskupi niemieccy zaakceptowali w odpowiedzi z 5 grudnia 1965 r. otwartość i „wyciągnięte ręce” Kościoła polskiego, to jednak słowa przebaczenia z ich strony nie powtórzyły się, jak też w pełni nie zrozumieli konsekwencji na płaszczyźnie ówczesnej polityki [Balík i Hanuš 2010, 50]²⁵.

Obchody tysiąclecia przebiegały zasadniczo równolegle po linii kościelnej i państwowej. Religijne uroczystości były związane z tysiącleciem Chrztu Polski i faktycznym przyjęciem chrztu przez księcia Mieszka I. Władze organizowały obchody tysiąclecia Państwa Polskiego, celowo ukierunkowane antykościelnie i skupiające się na „podstawie polskiej państwowości”²⁶. Milenium było więc niezwykłą manifestacją wiary i wyrazem łączności wiernych z Kościołem. Prymas Wyszyński w tej fazie wziął w obronę prawo Narodu do zachowania i rozwoju swojej tożsamości kulturowej, obrony przed narzuceniem mu ideologii ateistycznej w miejsce religii poprzez intensywne nauczanie w formie kazań i listów pas-

²⁴ Po wystosowaniu listu do biskupów niemieckich pogorszyły się stosunki między Kościołem a polskim rządem (na czele z premierem Gomułą). Przerwano rozmowy o normalizacji stosunków i rozpętała się oszczercza kampania przeciwko kard. Wyszyńskiemu. W ramach represji nie wydano zgody na przyjazd papieża Pawła VI na obchody milenijne oraz rok później odmówiono wydania paszportu prymasowi Wyszyńskiemu w związku z jego planowanym wyjazdem na Synod Biskupów do Rzymu [Barberini 2007, 287].

²⁵ W odpowiedzi niemieckiej pojawiło się także odniesienie do „prawa do ojczyzny” (*Recht auf Heimat*) dla przesiedlonych, co polski rząd zrozumiał jako rewizjonistyczną tendencję Kościoła niemieckiego (zmiana powojennych stosunków i powrót przesiedlonych).

²⁶ Nie tylko terminologia, ale także treść obchodów była inna, a Kościół wyszedł z nich jako zwycięzca. W 1966 r. była to najbardziej masowa demonstracja wiary i oporu wobec zniechęconej, totalitarnej władzy z sowieckiego nadania [Noszczak 2006, 11].

terskich [Krukowski 2017, 47-68] i też poprzez korespondencję milenijną skierowaną do innych narodów. W liście do Czechosłowacji położył nacisk na tożsamość kulturową i narodową Czechów i Słowaków. Dnia 1 stycznia 1966 r. rozpoczął się Rok Jubileuszowy, obchody Milenium trwały do końca 1966 r., natomiast najważniejsza uroczystość kościelnych obchodów milenijnych odbyła się na Jasnej Górze w uroczystość Królowej Polski 3 maja 1966 r. Centralnym punktem jasnogórskiej celebry był złożony przez kard. Wyszyńskiego, Episkopat i wiernych „Akt oddania Polski w macierzyńską niewolę Maryi, Matki Kościoła, za wolność Kościoła Chrystusowego”. Stanowił on religijny akt zaślubin Polski i Kościoła Maryi – podziękowania i wdzięczności za chrzest i wiarę. Papież Paweł VI nie mógł uczestniczyć w uroczystościach w Polsce. Gdyby Biskupowi Rzymu umożliwiono przyjazd na te obchody, prawdopodobnie przyczyniłoby się to do mniej polemicznego zakończenia jubileuszu. Byłaby to także pierwsza wizyta papieża w państwie socjalistycznym, która z pewnością miałaby wielkie międzynarodowe znaczenie polityczne. S. Wyszyński²⁷ wysłał z Częstochowy w imieniu polskiego Narodu list do papieża, w którym dziękował za duchową obecność. Papież Paweł VI wyraził ubolewanie, że nie mógł osobiście uczestniczyć w obchodach milenijnych w Polsce, w telegramie z 23 kwietnia 1966 r. skierowanym do Prymasa Polski, a później także podczas uroczystego obchodu Tysiąclecia Chrztu Polski, które odbyło się w bazylice św. Piotra w Watykanie 15 kwietnia 1966 r. [Barberini 2007, 288]. Milenium w Polsce było więc niezwykłą manifestacją wiary i wyrazem łączności wiernych z Kościołem, zaś uroczystości milenijne w Rzymie były rozpropagowaniem polskiego jubileuszu w Kościele powszechnym.

4. TREŚĆ LISTU

List „Do naszych pobratymców w Czechosłowacji” napisany został na papierze firmowym prymasa Wyszyńskiego i datowany: Rzym, 5 grudnia 1965 r. List nie jest kontrowersyjny (w przeciwieństwie do listu do niemieckich biskupów), ma jednak inny charakter niż zwykła korespondencja jubileuszowa. Dokument nie jest podpisany i znajduje się w archiwum czeskiej sekcji Radia Waty-

²⁷ Swoistym okazaniem protestu Stolicy Apostolskiej wobec postawy premiera Gomułki było obdarzenie S. Wyszyńskiego na czas uroczystości honorowym tytułem legata papieskiego.

kańskiego²⁸. Nie ma żadnego adresata, w przeciwieństwie do pozostałej mile-nijnej korespondencji Episkopatu Polski. Powstał w Rzymie pod koniec Soboru Watykańskiego II, na trzy dni przed jego zamknięciem w uroczystość Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Dziewicy. Prawdopodobnie prymas Wyszyński przekazał list kard. Beranowi, prymasowi Czech, a ze względu na jego auto-rytet został przedstawiony za pośrednictwem transmisji czeskiej sekcji Radia Watykańskiego przypuszczalnie 14 grudnia 1965 r., ponieważ nie było żadnej możliwości jego prezentacji w komunistycznej Czechosłowacji²⁹. Sam list nie jest długi, liczy tylko dwie strony. Zaczyna się od zwrotu „Umiłowani pobratymcy” – prymas Polski określa tak Czechów i Słowaków, których rozumie jako „bliskich krewnych” i szerszą rodzinę, a tym samym podkreśla słowiańską i chrześcijańską jedność narodów. Przypomina o chrześcijańskiej tradycji narodu czeskiego i słowackiego oraz o ich ważnym miejscu, jako narodów Europy Środkowej.

Następnie podsumowuje wydarzenia historyczne, które doprowadziły do chrystianizacji Narodu polskiego: księżna Doubravka (zwana w Polsce Dąbrówką), która przyjechała z Czech w 965 r. na dwór księcia Mieszka I i jako chrześcijanka przyniosła swemu małżonkowi żywą wiarę, Ewangelię Chrystusową i Krzyż. List ogłasza, że w następnym 1966 r. Naród polski upamiętni tę wielką rocznicę, do której przygotowuje się od dziewięciu lat, i że rok ten będzie „Rokiem kobiety Katolickiej” – patronki Polski – Bogurodzicy Dziewicy Maryi. Prymas upamiętnia postać biskupa Pragi, który pod koniec swojego życia pracował w Polsce (Prusy), zginął jako męczennik i został pochowany w katedrze w Gnieźnie. Z tego powodu metropolia gnieźnieńska nazywana jest metropolią św. Wojciecha oraz jego imię i cześć jednoczą także narody Polaków, Czechów i Słowaków. Przy grobowcu św. Wojciecha powstała organizacja kościelna: metropolia gnieźnieńska z diecezjami Gniezno, Wrocław, Kra-

²⁸ Transmisje Radia Watykańskiego były zagłuszane przez komunistyczną dyktaturę w Czechosłowacji, jednak tą drogą płynęły również – pomimo embarga informacyjnego w Czechosłowacji – obiektywne informacje do czeskich i słowackich katolików. Archiwum sekcji czeskiej tego radia zawiera zapisy codziennych audycji w formie tekstowej (zwykle o złej jakości typograficznej). Wersja cyfrowa archiwum jest dostępna od 2013 r. w Instytucie Badań nad Reżimami Totalitarnymi, zob. *Stránky archivu vysílání české redakce Rádía Vatikán (1950-1992)*, <http://www.ustrcr.cz/cs/archiv-vysilani-ceske-redakce-radia-vatikan> [dostęp: 6.04.2018].

²⁹ Tekst listu został udostępniony Autorowi przez badaczkę Stanislavu Vodičkovou z Instytutu Badań nad Reżimami Totalitarnymi, która przygotowuje wydanie materiałów archiwalnych redakcji czeskiej Radia Watykańskiego. Dotychczas (w 2016 r.) ukazała się pierwsza część „Radio Watykańskie – 1 / Echa prześladowań Kościoła katolickiego w Czechosłowacji w latach 1950-1958”. Transkrypcja listu zob. Raina 2001.

ków i Kołobrzeg podczas Zjazdu Gnieźnieńskiego w 1000 r. Podobnie silnie rozwinięta jest w Polsce cześć brata św. Wojciecha – św. Radima – Gaudentego. Te fakty historyczne przypomina przy okazji zbliżającego się tysiąclecia Chrztu Polski, ponieważ święci jednoczą także we wdzięczności i wspólnocie chrześcijańskiej. Kard. Wyszyński zapewnia narody czeski i słowacki o wspólnej modlitwie w ich intencji i prosi o modlitwę za Naród polski.

Przypomina, że obchody Milenium mają punkt kulminacyjny w Częstochowie 3 maja 1966 r. w święto Matki Bożej Królowej Polski. W odróżnieniu od innej korespondencji milenijnej w tym liście brakuje zaproszenia do wzięcia udziału w uroczystości. Możemy tylko przypuszczać, że jest to wynikiem tego, iż polski Prymas znał sytuację Kościoła katolickiego w Czechosłowacji, która nie umożliwiała żadnej działalności duszpasterskiej i publicznej bez zgody władz państwowych. Siedziby biskupów były w dużej mierze puste, a biskupi czescy i słowaccy w żaden sposób nie mogli przyjechać do Polski.

List kończy się braterskim pozdrowieniem Prymasa w imieniu całego polskiego Episkopatu i pocałunkiem pokoju. List miał być pokrzepieniem dla czeskich i słowackich katolików, ale nie przyniósł znaczącej odpowiedzi w kręgach politycznych, ponieważ był nadawany tylko przez radio. Nie pojawił się w prasie i przez to nie był na tyle interesujący dla propagandy komunistycznej w Czechosłowacji. W porównaniu do innych bardziej palących wydarzeń politycznych tego okresu, nie było potrzeby reagowania ze strony władz w Czechosłowacji i zwracania uwagi na silniejszą pozycję Kościoła w Polsce³⁰.

PODSUMOWANIE

Otwarta atmosfera Soboru Watykańskiego II wpłynęła na redakcję listów milenijnych, które są wynikiem procesu wzajemnego zbliżenia według soborowego „dialogu na pasterskiej platformie biskupiej” i dialogu ze światem współ-

³⁰ W 1965 r. abp Beran został kardynałem i dla rządu było konieczne usunięcie go z czeskiego środowiska, zaś F. Tomášek został mianowany administratorem apostolskim archidiecezji praskiej. Konieczne było również znalezienie sposobu deprecjacji Soboru Watykańskiego II w oczach czeskich i słowackich katolików po powrocie delegacji czechosłowackiej. W roku milenijnym odbył się w Czechosłowacji XIII zjazd KPCz, na którym zyskał znaczenie Alexander Dubček czy Josef Smrkovský. Zjazd poddał pod refleksję trudności ekonomiczne Czechosłowacji z początku lat 60-tych i zajął się kwestią rosnącego słowackiego niezadowolenia z centralistycznej koncepcji rządzenia w Czechosłowacji.

czesnym. Zamiast kwestii dotyczących wiary, listy te zawierały raczej rozwiązanie kwestii relacji sąsiednich narodów. Autorzy listów zastosowali zasadę wykazywania podobieństw łączących sąsiadujące ze sobą narody, nie unikając wskazywania tych wydarzeń i osób w historii, od których zależą zasadnicze różnice w ocenie ich wpływu na losy państw i narodów. List kard. Wyszyńskiego do Czechów i Słowaków był w kontekście korespondencji milenijnej specyficzny. W czym można więc widzieć znaczenie tego listu dawniej i dziś? Nie miał na tyle niezwyklej treści i znaczenia, jak list skierowany do Niemców, lecz w kontekście ówczesnej sytuacji braku wolności w Polsce i Czechosłowacji był przynajmniej wyrazem przynależności, zachęcania i zapewnienia Czechów i Słowaków o tym, że należą do wspólnej rodziny narodów chrześcijańskich w Europie Środkowej, że ich kultura wyrasta ze wspólnych tradycji chrześcijańskich i że nie są sami w sytuacji prześladowań i ucisku.

W przeciwieństwie do polskich uroczystości, w Czechach Milenium chrześcijaństwa nie obchodzono zbyt wyraziście (w 1882 r., gdy wypadła tysięczna rocznica chrztu św. Ludmiły i Borzywoja I z rodu Przemyślidów). Dopiero w 1863 r. odbyły się obchody tysiąclecia przybycia Cyryla i Metodego na Morawy (12 lutego 1863 r. Stolica Apostolska zatwierdziła przeniesienie ich święta z 9 marca na 5 lipca), a we wrześniu 1929 r. tysięcznej rocznicy śmierci św. Wacława (w tym przypadku uroczystości miały podwójny charakter: po linii kościelnej obchody świętego księcia, a po linii państwowej: upamiętnienie św. Wacława, jako twórcy pokoju i państwa). Przypomnienie chrystianizacji narodu mogło zatem być przypomnieniem chrześcijańskich podstaw państwa, choć w Czechosłowacji było bardziej miłowym krokiem w kierunku krótkiej wolności aż do wydarzeń praskiej wiosny w 1968 r. To różniło się od sytuacji w Polsce, gdzie 1000-lecie Chrztu poruszyło polskie społeczeństwo dużo głębiej i w większym zakresie niż wydarzenia 1968 r.

List „do pobratymców” był osobistą refleksją Prymasa na temat wspólnoty dziejów narodów słowiańskich, umieszczoną w kontekście Milenium Chrztu Polski. Nie ma w nim zaproszenia do wzięcia udziału w uroczystościach, ponieważ S. Wyszyński zdawał sobie sprawę sytuacji w Czechosłowacji i niemożności przybycia do Częstochowy niektórych przedstawicieli czeskiego Episkopatu. Urzędników w kuriach biskupich współpracowników rządu czeskiego zapraszać nie chciał i tego nie potrzebował. Z tego też powodu z wielką miłością przypomniał Czechom i Słowakom ich chrześcijańską tradycję oraz miejsce we wspólnocie narodów europejskich.

Stosunki polsko-czeskie są tak stare, jak samo państwo polskie, które powstało w związku z przyjęciem chrztu przez jego władcę Mieszka I. Pomimo wielu doświadczeń historycznych, narody czeski, słowacki i polski są powiązane nie tylko słowiańskimi, ale także chrześcijańskimi korzeniami. Uświadomienie sobie tej podobnej tożsamości może być apelem i przypomnieniem o korzeniach całej Unii Europejskiej.

BIBLIOGRAFIA

Źródła prawa

- Beran Josef, O náboženské svobodě, w: Velká mše, Křesťanská akademie, Řím 1970, s. 399-400.
- List do pobratymcům w Czechosłowacji, w: Archiv Arcibiskupství pražského. Neinventarizováno, f. Pozůstalost kardinál Josef Beran, korespondence, dopisy jednotlivců, kardinál Stefan Wyszyński.
- Sacrosanctum Concilium Oecumenicum Vaticanum II, Declaratio de libertate religiosa de iure personae et communitatum ad libertatem socialem et civilem in re religiosa Dignitatis humanae (7.12.1965), AAS 58 (1966), s. 929-46; tekst polski w: Sobór Watykański II, Konstytucje, dekryty, deklaracje, tekst polski, nowe tłumaczenie, Pallottinum, Poznań 2002, s. 410-21.
- Stránky archivu vysílání české redakce Rádia Vatikán (1950-1992). <http://www.ustrcr.cz/cs/archiv-vysilani-ceske-redakce-radia-vatikan> [dostęp: 6.04.2018].

Literatura

- Balík, Stanislav, i Jiří Hanuš. 2007. *Katolická církev v Československu 1945-1989*. Brno: CDK.
- Balík, Stanislav, i Jiří Hanuš. 2010. *Primasové katolické církve: země střední Evropy v čase komunismu*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Balík, Stanislav, i Jiří Hanuš. 2012. *Letnice dvacátého století*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Barberini, Giovanni. 2007. *L'Ostpolitik della Santa Sede, un dialogo lungo e faticoso*. Bologna: Mulino.
- Bugel, Walerian. 2003. „Doświadczenie konfrontacji Kościoła z systemem totalitarnym w warunkach czechosłowackich.” W *Od konfrontacji do dialogu. Doświadczenia Kościoła XX wieku. Materiały Tygodnia Eklezjologicznego 2000*, red. Violetta Kmiecik, Andrzej Czaja, i Krzysztof Kowalik, 120-24. Lublin: Wydawnictwo Archidiecezji Lubelskiej Gaudium.

- Bugel, Walerian. 2014. „Historia. Prestroga przed brakiem wolności religijnej w dziełach wybranych autorów czeskich minionych wieków.” *Studia Oecumenica* 14:253-68.
- Cywiński, Bogdan. 1990. *Ogniem próbowane: z dziejów najnowszych Kościoła katolickiego w Europie Środkowo-Wschodniej*. T. 2. Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL.
- Glaeser, Zygmund. 2009. „Milenijne dzieło pojednania prymasa kard. Stefana Wyszyńskiego.” W *1966. Milenium Chrztu Polski Prymasa Stefana Wyszyńskiego. Perspektywa teologiczno-społeczna*, red. Ewa K. Czaczkowska, 65-82. Warszawa: Wydawnictwo UKSW.
- Grajewski, Andrzej. 2009. „Kardynałowie Stefan Wyszyński i Agostino Casaroli. Dwie osobowości i dwie koncepcje wschodniej polityki Watykanu.” *Studia Prymasowskie UKSW* 3:51-79.
- Kukánová, Zlataše. 2014. „Od tolerance k nepřátelství. Diplomatické vztahy Československa s Vatikánem v letech 1945-1950.” *Semper paratus* 3:52-88.
- Kumor, Bolesław. 1995. *Historia Kościoła. Część 8: Czasy współczesne 1914-1992*. Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL.
- Krukowski, Józef. 2017. „Uprawnienia nadzwyczajne Prymasa Polski Stefana Wyszyńskiego wobec zagrożeń ze strony reżimu komunistycznego.” W *Stefan Wyszyński Prymas Tysiąclecia – absolwent KUL ... kandydat na ołtarze*, red. Mirosław Sitarz, Anna Słowikowska, i Agnieszka Romanko, 47-67. Lublin: Stowarzyszenie Absolwentów i Przyjaciół Wydziału Prawa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.
- Noszczak, Bartłomiej. 2006. „Przygotowania do Milenium Chrztu Polski i Tysiąclecia Państwa Polskiego (1956-1965).” W *Milenium czy Tysiąclecie*, red. Bartłomiej Noszczak, 40-51. Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej.
- Pesch, Otto Herman. 1996. *Druhý vatikánský koncil 1962-1965*. Praha: Vyšehrad.
- Raina, Peter. 2001. *Kardynał Wyszyński. Czasy prymasowskie 1964-1965*. Warszawa: Wydawnictwo von borowiecky.
- Vodičková, Stanislava. 2009. *Uzavírám Vás do svého srdce*. Brno: CDK, ÚSTR.
- Wyszyński, Stefan. 2007. *Pro memoria. Zapiski z lat 1948-1949 i 1952-1953*. Warszawa: Wydawnictwo im. Stefana Kardynała Wyszyńskiego „Soli Deo”, Apostolicum.
- Wilk, Stanisław. 2017. „Stefan Kardynał Wyszyński – Ojciec Soboru Watykańskiego II.” W *Stefan Wyszyński Prymas Tysiąclecia – absolwent KUL ... kandydat na ołtarze*, red. Mirosław Sitarz, Anna Słowikowska, i Agnieszka Romanko, 35-46. Lublin: Stowarzyszenie Absolwentów i Przyjaciół Wydziału Prawa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego
- Zieliński, Zygmunt. 2014. „Watykański Sobór II.” W *Encyklopedia Katolicka*, t. 20, red. Edward Gigilewicz, 280-90. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.

**Przesłanie Stefana Kardynała Wyszyńskiego
w liście do „pobratymców w Czechosłowacji”**

Streszczenie

Artykuł dotyczy listu Stefana Kardynała Wyszyńskiego do Czechów i Słowaków, przesłanego z okazji obchodów tysiąclecia chrześcijaństwa w Polsce w 1965 r. Jest to krótki list napisany w otwartej atmosferze zakończenia Soboru Watykańskiego II.

Chociaż list ten nie był tak niezwykły, jak przesłanie skierowane do narodu niemieckiego, to w kontekście sytuacji braku wolności w Polsce i Czechosłowacji był wyrazem przyłączenia się, zachęcenia i afirmacji Czechów i Słowaków, że należą do wspólnej rodziny chrześcijańskich narodów Europy Środkowej, że ich kultura wyrasta ze wspólnych chrześcijańskich tradycji. Był zachętą w czasie prześladowań i ucisku dla ówczesnego Kościoła czeskiego. Świadomość tej tożsamości narodów może być szczytem i przypomnieniem korzeni całej Unii Europejskiej również dzisiaj.

Słowa kluczowe: prymas Wyszyński; kardynał Beran; Sobór Watykański II; korespondencja milenijna; Radio Watykańskie; wolność religijna

Message of Stefan Cardinal Wyszyński in a Letter to “Brothers in Czechoslovakia”

S u m m a r y

The aim of the article is the letter of Stephan Cardinal Wyszyński addressed to the Czechs and the Slovaks people and sent on the occasion of the celebration of a thousand years of Christianity in Poland in 1965. This letter is matter of interest, a short one, written in the open atmosphere at the end of the II Vatican Council. Although this letter was not so extraordinary as the message sent to the German nation, it was in the context of the situation of non-freedom in Poland and Czechoslovakia; it was an expression of joining, encouraging and affirming of the belonging of the Czechs and Slovaks to the common family of Christian nations of Central Europe, those culture grows from common Christian traditions. For the Czech Church, it was an incitement at the time of persecution and oppression. Awareness of this analogous identity of our nations can be an apex and a reminder of the roots of the whole of the European Union even today.

Key words: primate Wyszyński; cardinal Beran; II Vatican Council; jubilee correspondence; Vatican Radio; religious freedom

Information about Author: MONIKA MENKE, TH.D. – associate professor, Department of Church History and Canon Law, Sts. Cyril and Methodius Faculty of Theology, Palacký University of Olomouc, Czech Republic; Univerzitní 244/22, 771 11 Olomouc, Czech Republic; e-mail: monika.menke@upol.cz